

Hinek Çîrokên Li Farqînê yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban

(Some Fairy Tales Associated With Arab - Islamic Culture in Silvan)
(Silvan'da Arap- İslam Kültürüyle İlişkilendirilen Bazı Masallar)

Abdulhalim EKEN*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolîni
Received // Hatîn: 23.07.2023
Accepted // Pejirandin: 11.10.2023
Published // Weşandin: 29.11.2023
Pages // Rûpel: 51-64
DOI:10.55106/kurdiName.1331608

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Eken, Abdulhalim (2023). Hinek Çîrokên Li Farqînê yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban, *KurdiName*, 9, r. 51-64

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Heta îro li herêma Farqînê gelek dewlet hatine avakirin û xerakirin. Di vê herêmê de gelek gel jiyane. Gelek şarezayî ava kirine. Îro ji ber hinek sebebên wêjeya nivîskî ya gelên ku li herêmê dijîn, li gorî wêjeya wan a devkî pêş de neçûye. Lêbelê, wêjeya devkî gelek pêş da çûye û hêmanên naveroka wê gelek in. Yek ji hêmana sereke ya vê wêjeya devkî, çîrok e. Mijarên çîrokan cûda ne. Wextê ku mirov bala xwe dide wan mijaran mirov hêmanên çandên Hindistanê, Îranê û Rohilata Navîn û çanda temamê welatan dibîne. Bandora wan çandan li ser hev çêbûye û çêbûn berdewam e.

Li Farqînê zemanekî dudirêj ê ku têkilî bi çanda Îslam-Ereban re çêdibe. Ji ber hurmeta ola Îslamê hêmanên çanda Îslam- Ereban li herêmê pir zehf in. Lêbelê ew hurmeta nav gelan-bi şaşî an bi rastî- bi awayên cûda tê holê. Minak di efsaneyan da tîr ser zimanan. Li Farqînê ji efsaneyan re jî dibêjin "çîrok" ya jî "hikaye". Ji ber wî hawayî em jî di vê xebata xwe de dibêjin "çîrok."

Peyvên Sereke: çanda devkî, Ereban, Farqîn, Îslam, vegotina çîroka.

Abstract

To date, many states have been established and destroyed in the Silvan region. Many people used to live in this area. They founded many civilizations. The written literature of the people living in the region today has not developed as much as their oral literature due to various reasons. However, their oral literature is developed and rich in content. One of the elements of oral literature is a fairy tale. The themes of the fairy tales are different. When we look at these issues, we can see the cultural elements of India, Iran and all the states of the Middle East. These cultures have influenced and continue to influence each other.

Silvan has been in contact with Islamic-Arab culture for a long time. Islamic-Arab cultural elements out of respect for Islam are quite abundant in the region. But this respect among the people – wrong or right – manifests in different ways. For example, it appears in legends. But in the Silvan region, the legends are also called "tales". That's why we will call it a "tale" in our work.

Keywords: oral culture, Arabs, Farqîn (Silvan), Islam, storytelling.

* Mamoste, Xwendekarê Lîsansa Bilind, Turkiye, ekemhalim@gmail.com Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4674-9004> (Teacher, Graduate student, Türkiye)

Özet

Bugüne kadar Silvan bölgesinde birçok devlet kuruldu ve yıkıldı. Bu bölgede birçok halk yaşadı. Birçok medeniyet kurdular. Bugün değişik nedenlerden dolayı bölgede yaşayan halkın yazılı edebiyatları, sözlü edebiyatları kadar gelişmemiştir. Ancak sözlü edebiyatları gelişmiştir ve içerik yönünden zengindir. Sözlü edebiyatın unsurlarından bir de masaldır. Masalların konuları farklıdır. Bu konulara göz attığımızda Hindistan, İran ve Ortadoğu'nun tüm devletlerinin kültür unsurlarını görebiliriz. Bu kültürler birbirlerinden etkilenmişler ve etkilenmeleri devam etmektedir.

Silvan, İslam- Arap kültürü ile uzun süredir teması olmaktadır. İslama saygıdan İslam-Arap kültürel unsurlar bölgede oldukça fazladır. Ancak halk arasındaki bu saygı- yanlış veya doğru- farklı şekillerde ortaya çıkar. Örneğin efsanelerde ortaya çıkar. Silvan'da efsanelere de "masal" deniliyor. Bundan dolayı biz de çalışmamızda onlara "masal" diyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sözlü kültür, Arap, Silvan, İslam, hikâye anlatımı.

Destpêk

Bi ziman têkiliyên civakî esas dibin. Ziman amûreke ji boy çêkirina têkiliyên civakî ye. Roj bi roj ji xeynî alaqên civakî, erkên ziman zêde dibin. Minak: Ji boy derbasbûna wextekî xweş an jî belavbûna çanda nav însana erka xwe tîne cî (Çetişli, 2015:20). Bi ziman bûyer û rastî têne vegotin. Rê, rêbaz û şêwazên vegotina bûyeran cûda ne. Însan li gorê rê û rêbazê vegotina bûyeran nav li wan datînin. Mînakên hikâye, xeberoşk, destan, efsane... Evana tev cureyên wêjeyê ne. Wêje bi du awayan pêk tê: 1-Wêjeya devkî, 2- Wêjeya nivîskî. Ev her du cure li gorî xwe bi nêrx in.

Her gel li gorî xwe xweyî çandekê ye. Çand bi huner û hunermendên xwe dewlemend dibe. Cureyeka hunermendiyê jî wêje ye. Li gorî derfetên gelan wêjeyên wan ên devkî an jî nivîskî bi pêş da diçin. Di wî warî de xurtbûna zimanê gel, gelek girîng e. Lewra bi her zimanî wêje çenebûye. Dîsa jî hejmara zimanên xweyî wêje ne kême.

Kurdî xweyî wêjeya hem devkî hem jî nivîskî ye. Bi wî zimanê kevneçar û devlemend¹ gelek berhem çêbûne. Mînakên Mem û Zîn a Ahmedê Xanî, Dîwana Feqîyê Teyran, berhema Erebe Şemo Şivanê Kurmanca... Lêbelê berhemên bi kurdî herî pir devkî ne. Ji ber şert û mercên siyasî, dîrokî û erdnîgarî wêjeya nivîskî a Kurdan weke wêjeya wan a devkî bipêş de neçûye. Lêbelê ev rewş diguhere. Ji alî nivîsandina berhemên da şiyarbûn çêbûye û xebatên berhemên devkî bi pêş de diçin. Yek ji wan berhemên çîrokan e.

Çîrok, amûra belavkirina nîrxên hevpar ên civakî ye. Amûra nîrxên hevbeş e. Pîrî jê nivîskarên wan an jî ê ku cara ewilî gotiye ne dîyar in. Ê dîyar bûne jî carînan hatine jibîrkirin. Bi taybetî ev tişt zêdetir di nav çandên devkî de berbelav e. Ji ber ku berê tişt ê ku li hemberî çîroka ciyê wê bigire (bikeve dewsa wê) tunebûye, çîrok di civakê de xweyî ciyekî giring bûye. Bi taybetî çîrok li gund û gundikan herî berbelav bû. Çîrok, ji alî çîrokbêjan va tê gotin. Ji ber ku li bajaran mînakên weke sînema, radyo û televizyonê yên ku ji bo wan "amûrên ragihandinê girseyî" tê gotin hene çîrokbêjî li vir kême. Di civakên pişekar de çîrokbêjî roj bi roj kême dibe (Çokluk- Ökmen, 2020: XIII/13). Lêbelê çîrokbêjiya klasîk kême dibe. Di dewsa wê de îro di amûrên dîtbarî de gelek kartonfilm û film hene. Lêbelê ciyê çîrokbêjiya klasîk nagrin (Rojhilat, 2021: 21). Carînan xetereya wan li ser çand û huneran hene. Pîr jî li ser çanda devkî bandora xetereyê zêde ye. Wek ku nivîskarekî "Di dawîya sedsala bistî de gefxwarêna elektronîkiyê ji

¹ Bnr. Hewa Salam Khalid, *Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî*, Uluslararası Kurdiname Dergisi, Sayı 1, Kasım 2019, s.3-16.

gefxwarêna kedxwariyê zêdetir e.” (Said, 2022: 366) Divê, di wî warî de xetere û bandor mezin in. Çimkî fikr û raman di ziman de ye û bingeha çîrokan jî ziman e.

Çîrok xweyiyê gelek erkan (fonksiyon) e. Ji serî de pêwîst e ku sebîyê hê Xwedê dide, çandê, ziman, fikr û ramanê ku di nav de ye hîn ke. Di wî warî de barekî giran dikeve ser milê çîrokê. Evana erkên çîrokê ne jî. Zarokên ku çîrokan gûhdarî dikin xwe dikin şûna lehengan. Qelafetên lehengan cûda ne. Hin ji wan qelafetê merivekî jihatî, qelafetê merivekî avdalok, qelafetê merivekî hilekâr, qelafetê merovekî xweşik in (Von Franz, 2022: 72). Evan leheng û kesayetan, asoyên xeyalên zarokan berfireh dikin. Ew, zarokan ji bo çareserîya pirsgirêkên rojane ê ku bi wan re rû bi rû dibin amade dikin.

Di çanda devkî de gotinbêjê çîrokan, destanan, efsaneyan û hikâyeyan zehf girîng in. Divê ku “Hikâye şahdamarên çanda devkî û çîrokbêj jî qelbê qebilê ango civakê ye” (Sanders, 2019: 15). Bi rastî damarên çanda devkî, temamê cûr in ku li jor hatin diyarkirin. Ev amûr, çanda devkî di nava ferzendan (nesîl) de belav dike. Çîrokbêj jî dibe sebeb.

Hêmanên çanda devkî ku li jorê hatin ziman di jîyana gelên Rohilata Navîn de gelek girîng in. Her gel xweyiyê çandeka devkî ye. Erebi jî xweyiyê çandeka dewlemend in. Hikayetên wan di der heqê jîyana wan de zehf in. Kevneşopîya hikayebêjiya wan berî Îslamê dest pê kiriye. Sedsala 18an de di serî de li Suriyeyê û li welatên wan ên din belav bûn. Li Merdîne jî heta sala 1960î berdevam e (Abdulahadioğlu, 2016:1). Lêbelê li herema Farqînê hikayeyên ku ji aliye Ereban ve hatine ser ziman, nayên gotinê. Hikayeyên ku têkildarî çanda Îslam- Erebi in, tên gotin. Hikayeyên li ser vî esasî, li herema Farqînê pir tên gotin. Ji berê de ev tişt elaqe dibîne. Ev kevneşopîya vegotina çîrokan di çanda Kurdan a devkî de heta salên 1980-1985an berdewam e. Di dewsa vegotina klasîk de wêjeya nivîskî dertê holê. Bi siyaseta jî gel, wêjeya nivîskî hewce dibîne. Û di vî warî de xebat zêde dibe (Uzun, 2020:10). Lêbelê bi pirayî bi komarkirin, tesnîf (dabeşkirin) û qeydkirinê li ser tê sakinandin. Ev hewildan ji aliye hinek Kurd û dilxwazên wan va çêdibin. Ev wêje, di nîşên “wêjeya nûjen” tê bicîkirin. Lêbelê ev nayê wê watê ku wêjeya Kurdan a nivîskî hê dest pêkiriye. Destpêk zû ye (Rojhilat, 2021:63-77)².

Zamanê berê ku hê teknolojiya weka îro tunebû, çandên gelan herî pir jî ên ku di erdnîgariyê de nêzî hev bûn bandore li hev dikirin. Lêbelê îro rewş hatîye guhartin. Ji ber sebebên cûda îro li ku dibin bira bibin, çanda xurt dikare bi hêsanî bandor bide ser temamî çanda (Kozlu, 2009: 8). Welatên ku teknolojiyê û amûrên wê difroşin bandora wan li ser çandên qels heye. Kurd û Erebi- Misliman bêjekariya wan a erdnîgarî ji demeka dirêj va heye. Têkiliyên wan ji vê bûnê û di serî de ji ber ola Îslamê zêde ne. Têkilî, piştî fîtuhatên Îslamê hê jî zêde bûne. Pir cîyan de jî Kurd û milletên din di nav hev de dijîn. Weke mînak ku îro li Suriye, Iraqê û li Tirkiyê li Merdîne di nav hev de dijîn.

1. Vegotina Çîrokên Gelêrî Li Farqînê

Li Farqînê mijarên vegotina çîrokan ne bi tenê di warê çanda gelerî de ye. Herêma Farqînê bi kê re ketiye bêjekarî bi wan re danîn û sitendina çîrokan kiriye. Ev tişt bi gelemperî çêdibe. Di dirokê de jî tim awa ye (Tekîn, 2022: 30). Ji her milletî berhem di vê herêmê de heye. Lêbelê

² Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Rojhilat, J. (2021). Folkloran Kurdan û Çîrokên Herêma Amedê, Dîyarbekir: Bizim Büro Matbaacılık.

Kurdên herêmê, wan berheman bi kurdî tênin ziman. Yek jê mînak destanê lehengek pehlevî Rostemê Zal e. Hin berhemên din hene ku çavkaniyên wan ji derva ne. Weke Kelîle û Dimne û çîrokên “Çîrokên Hezar û Yek Şevan”. Mijar û şêwazên wan tesirê çîrokên herêmê kirine. Berhemên Kurdan jî li herêma Farqînê pir binavûdeng in. Hinek mînak, Mem û Zîn, Zembîlfroş, Sîyabend û Xecê, Memê Alan, Kela Dimdimê û Dewrêşê Evdî ne.

Ji xeynî çîrokên ku me li jorê bi nav kirin, hinek çîrokên din jî hene ev mijara me li ser wan e, li herêma Farqînê navdar in. Şêx Evdilqadirê Gêlanî, Weysil Qiranî, Hizretî Emer û Borê Qer, Şêx Maazê Cembelî,³ hîkaya Hizretî Silêman û Belqîs, Hesen û Hiseyn, Nirgêz, Çoçokê Bavê Fatma Nebî / Balbalok, Şivanê Mûxlis hwd. mirov dikare bîne ser ziman.

Destanên ku li jorê navên wan derbas dibine herî pir di şevbihêrkên qelebalix de tînin gotin. Ev şevbihêrk ji her kesî re vekirî ne. Ê ku bixwaze dikare beşdar bibe. Şevbihêrk li oda mêvana da derbas dibe. Di ziyareta bi navê “şevbihêrk” de herkes ciyê wî yê rûniştinê xuya ye. Rîsipî, emr, kar û xebatên wan di rûniştinê de li ber çavan e. Çîrokbêj li serê civakê rûdinê. Li gorî rûniştina wî kesên hatine şevbihêrkê rûdinên. Hiş û mejîyê çîrokbêj li serê wî ye. Hafîza wî bi qewet e. Ji ziman re serdest e. Di gotina çîrokê de bûyer tînin ber çavan. Bi reng û rûçikê xwe bûyeran zelal û bi heyecan dike. Pêwîst e ku di civakê de însan bi çîrokbêj ewleyî be; ji gotinên wî re îtibar bike. Gotinê wî û hal û hereketê wî hev bigre. Çîrokbêj car bi car guhdaran dike meraqê. Tiştên nû diafirîne. Ji berê xwe va tiştê bi çîrokê va datîne. Lêbelê ev tişt li gorî rihê çîrokê ne; pê dikevin. Gava ku çîrokbêj di gotina xwe de asê dibe guhdaran bê pêhisandin rêkî ji xwe re dibîne. Hin ji wan rêyan ev in: Gotina dûbare dike, hin tiştê zêde bi çîrokê va datîne an jî di der heqê wî qismî de sewal dipirse. Bi wî hawayî zaman derbas dibe heta ku tiştê jibîrkirî tê bîrê. Gava ku çîrok dirêj be di wê şevê de wextê xwe bi çîrokekê derbas dikan. Lêbelê ku çîrok kin bin di şevê de çend heb tînin gotin. Ji gotina çend çîrokan re derfet heye. Hinek çîrok hene ku çar-peñç şevan didomin. Di civakên qelebalix de çîrokên dirêj çêtir dibînin. Çîrokên kurt bi taybetî ji bo kesên malbatê tînin gotin. Ango dê û bav an jî xwişk û bira ji kesên malbata xwe re wan dibêjin. Ev çîrokên kin navmalbatî ne. Mînan: Zîzê û Eysê, Damarî hwd.

Mêvanên ku tînin şevbihêrkê derfeta wan heye ku daxwazîyeke wan a taybet hebe. Şixo daxwaza guhdaran tim heye. Ji aliyê guhdaran va kîjan çîrok pir bê xwestin, li wê derê ew tînin gotin. Ya jî li ser daxwaza û xatirê kesê biqedr tînin gotin. Çîrokbêj tune be civak bela dibe. Carinan jî şixo çênabe. Çîrok ku bê gotin tafêlê li wir tînin hînkirin. Wextê şaşkirina çîrokbêj alîkarî, ji aliyê guhdaran va tînin. Ango tişt dikan bîra wî. Wextê gotina çîrokê de çay û hin tiştên din tînin xwarin û vexwarin.

Çîrokên ku bi motîfên olî ne vegotina wan hinek cûda ye. Wextê ku mirov li van çîrokan mêze dike, awa tînin holê ku ji boy bawerî û hestê olî tînin gotin. Ango ji aliyê baweriya olî de di wan de şîret hene. Herê jê aliyê kesê ku tînkildarên bi tarîqata va ne tînin gotin. Carinan li ber çîrokên bi motîfên olî re erbane lê dixin. Loma hinek ji civakê dikevin “zikir”. Zarokên biçûk çarên awa ditirsin. Carinan jî zarok hîni wan dibin. Temamî çîrokê de erbane lê nakeve. Ciyê ku beyt lê derbas dibe erbane tînin de tînin lêxistin. Mînaka hîkayeta Şêx Evdilqadirê Gêlanî:

Siltan Şexmus Enzeli ye / Sifrekî li erdê danîye (2).

Arvan kir nânê petîye / La îlahe illallah (2).

Civakên malbatî mîr û jin bi hev re rûdinên. Mîr û jin bi hev re dibin guhdar. Ji xwe kesê xerîb (bîyanî) tînin ne. Mala ku şevbihêrk ji herkesî re vekirî be jin û mîr li ba hev rûnanên.

³ Jîyana sahabekî ku li Farqînê cangorî biye bi şêwazekê efsaneyî tînin ser ziman.

Li herêma Farqînê gelek fabl (çîrokên ajalan) tên gotin. Weke ku mirov zane mijara ewana herî bêhtir li ser exlaq (xulq) û bûyerên civakî ne. Mînak çîrokek bi navê “Xalê Vartan”⁴ tê gotin. Taybetmendiye cureyên çîrok, fabl, hîkayatan tev di vê fablê de bî cîh ne. Fabla Çekçeçam Paşa⁵ jî pir tê gotin. Mijar, dostanî û hevaltî ye. Ciyê ku tê de şîret derbas dibe wek şîra bi qafiye ye. Ezbera wan hisan e û jibîrkirina wan dereng e.

Carînan jî çîrok ji bo îş tê gotin. Ji îşê zor re zibare lazim e. Îşê wek çîla, destêka; titûnê bi zibare zû diqede. Xweyê titûnê çîrokbêjekî tîne û li der û dora xwe bang dike. Êvarê piştî şîvê civak dikemile. Çîrok tê gotin û îş jî di ber de dibe. Carê awa kes dilopa nake. Ku zarok dilopa bikin yek piçîka xwe dibe devê xwe îşareta bêdengîyê dide. Zarok dia dikin ku ew şev çîroka herî xweş bê gotin. Bi rastî kes ji çîrokên xweş aciz nabe. Carînan hinek çîrok bi şevan berdewam in. Mînak çîroka “Sêvligezîne.”⁶

Çîrok li gorî demsala tê gotin. Mînak di şevê qir û qeşemê de bûyereke ku di rojekê germ de qewimiye nayê gotin. Çîrokên ku mijarên di şevên reş û tarî û ba û bahoz de qewimîne tên gotin.

Mijareka din di wan çîrokan da tê gotin ku bi kesan û civakê re eleqedar in. Mînak çîroka Pepûkê (Keko u Xeğê) (Eken, 2022: 88). Ev çîrok kin e. Lêbelê bandora wê bi taybetî li ser zarokan zêde ye. Zarok ku lê guhdarî dikin tafîlê digrîn. Ev çîrok bûyera wê sosret e.

Li herêma Farqînê di dawîya çîrokê de guhdar li çîrokbêj spasîya xwe dikin. “Rehma Xwedê li dê û bavê te be!”, “Rehma Xwedê li gora mêriyê te be!” tiştin awa tên gotin.

2. Taybetmendiye Gelemperî Yê Çîrokên Li Farqînê Yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban

Gelên Rohilata navîn cureyên wêjeyî yê cûda bikar tînin. Di serî de çîrok, hîkaye, fabl, destan, şîr, roman tên. Hinek ji xumalî hinek ji bîyanî ne. Naverokên wan ji alî babet û şewazan va li gorî xwe xwediyê taybetmendiye cûda ne. Hinek jê di xwe de taybetmendiye du cureyan bicîh dikin. Mînaka çîroka “Hizretî Emer û Borê Qer” ku hem çîrok e hem jî xwediyê

⁴ Rojekî gûrekî ji xwe re li darîstanê digere. Ruvîkî divîne. Ji boy ku wî bixwe dide pey. Ruvî ma disekine? Ha vir de ha wir de direve. Dawîyê de diweste. Çareserî di hilekî de dibîne. Radibe xwe li nava dareke gûliyê wê dûçeçel dixê. Gûr dixwaze ku cîyê ku ruvî tê de derbasbîye ew jî derbasbibe. Lê belê gewda wî ya mezin di wî cîyê teng de nikaribîye derbasbibe. Û di nava her du cokliya de dimîne. Firset dikeve destê ruvî. Li gûr difetile û ji para nêzikayî pê dide. Çima di wir de Xalê Vartan ku cotyar e derbasnabe! Xalê Vartan ku li wir çî qewimiye tevî dibîne. Piştî demekî ruvî ji wir diçe. Xalê Vartan tê gûr xelas dike. Gûr fikirye ku ev bûyer xelk pê bihise ewê rezîl bibe. Ji Xalê Vartan re “Ez rica dikim tu tiştê ku te îro dît ji kesî re nebêjî. Ezê di nav gel de rezîl bibim!” divê. Ruvî wî sozî ji Xalê Vartan digre. Cotyar paşê diçe mala xwe. Gûr tirsîyaye. Nuqitye nav dilê wî ku e wê Xalê Vartan bûyerê xî xelkê re bibêje. Gûr êvarê çîye ser kuleka Xalê Vartan; gotîye ka tişteka dibê ya nabê. Ew şev civaka Xalê Vartan hebîye. Xalê Vartan dipêrse “Ey malîno, gundîno! Hun dizanin ku îro min çî dî?” Ziravê gûr diqete. Bang dike Xalê Vartan: Xalê Vartan! Te sozekî dabû. Ma sibê tu yê neyî cotan? Ezê t...kî bikim nava rîyan!

⁵ Ruvî rojekek diçe aş. Rastî yekî dibe navê wî Çekçeçam Paşa ye. Ji ber kişandina barên giran piştî wî tev bi birîn bû ne. Ruvî li teklîfa destbirakîyê kirîye. Ruvî û aşvan bûne destbirakên hewê axretê. Çekçeçam Paşa dev ji aşê berdaye. Ruvî her roj dikeve koxan. Xwarina wan zahf e û kîfa wan li çîye. Mêrik bi saya destbirakê xwe ruvî bi zengînî dijî. Sal û wext derbas dibin. Ruvî rojek dixwaze ku destbirakê xwe Çekçeçam Paşa biceribîne; ka dostanîya wî çawa ye. Rojek ruvî xwe li mirîfî datîne. Çakçaçam Paşa, “Pihinekî lixîn wî bavin nawalê. Ez jê xelas bûm.” divê. Pihinekî li ruvî dixin wî di kaş de girdikin. Ruvî çavê xwe vedike. “Hey Çekçeçam Paşa! Min te derxist ji ber aş / Tu min davêy qûnê kaşa.” divê. Ava gazênê xwe li dike. Ewro îro ev gotin ji bo dostê nebaş tê gotin.

⁶ Ev çîroka gelêrî ji alî Abdulhalim Eken va hatîye nivisandin û arşivkirin.

taybetmendiya cureya efsane ye. Di vê çîrokê de lehengiya Hizretî Elî xweya dike. Ji alîkî va jî fabl e. Çimkî hehecik weke mirov xweyiyê rolekê girîng e.

Tiştên ku di çîrokan de tîn gotin dibe ku rast bin an jî derew bin. Mînak bûyera Şêx Evdilqadirê Gêlanî di kitêbê (Uludağ, 1988: 234-239) de jî derbas dibe. Ango ev bûyer pêk hatiye; ne derew e. Carinan tiştên ku bi salan di kevneşopiya çanda devkî de tîn gotin û tiştên ku pirtûk dibêjin mîna hev in. Ango dişibihin hev. Çîroka ku di çanda devkî de tîn gotin de Şêx Evdilqadirê Gêlanî, weke ku bi mu‘cizatên pexemberan xemilandî ye.⁷ Ango Xwedayê alemê weke mucîzatan êhsanî wî kiriye. Bûyera di serê çîroka ku mâr dibe ben, weke mucîzetekê ye.⁸ Şêx Evdilqadirê Gêlanî destê xwe bi estîyê ga dixwe ew jî weke mu‘cizata Hizretî Îsa ye.⁹ Yek jî Şêx Besîs çavê xwe digre xwe li ciyekî dûr dibîne. Ev bûyer weke bûyera Hizretî Pexember e ku jî Mizgefta Mekkê birine Mizgefta Eqsayê.¹⁰

Ji boy ku heyecan bide guhdaran û bûyer di ber çahvên wan de derbas bibe di çîrokan de gelek gotinên hûnerî tîn bikaranîn. Bi taybetî teşbîh û îstîiare pir hene. Fîşal (mûbalağa)¹¹ jî gelek in. Ziman hêsan e û gelêrî ye. Bêjeyên ku wateya wan neyên fêmkirin tune ne. Çîrok jî bêjeyên xerîb paqij e. Biwêj îslamî ne. Hevok kin in û tîn fêmkirin. Navê lehengê çîrokê pir derbas dibe. Li ciyê girîng dubare çêdibe; gotin bi hiz dibe. Eviya bi şeklê weke ku bêje an jî hevok dubare dibin. Çîrokbêj dengê xwe li gorî naverokê bilind an jî kêr dike. Cîyê bi hican dengê xwe bilind dike û cîyê ku zilm tê de derbas dibe dengê xwe kêr û xemgîn dike. Biwêjên îslamî, bi bêjeyên ku di herêmê de pir tîn bikaranîn re tînkildar dibin. Weke mînakan berevkirina qirşika pir heye. Ev tişt di gelek çîrokan de derbas dibe. Erbane amûra muzîkê ye ku li herêma Farqînî mele ji lêxistina wê re destûr didin. Bi tenê ji boy wê amûrê destûr didin. Amûrên din li kîjan dawet lêkevin mele naçin wê dawetê. Bi taybetî zirnê haram dibînin.¹² Wextê ku feqî li serê girê Bexdayê li erbanê dixin guhdar tîn coşê fena ku erbane li ba wan lê dikeve.

Li herêmê berê faqîyan ji boy xwendinê diçin cîyê dûr. Bi rastî pir li cîya digerin. Qîmeta feqîyan gelek e di çavên gel de. “Tayîna” wan ji alî gundiyan va tê dayîn. Pirî, gundî hizmeta medresan dikin. Ango qîymeta perwerdeyiyê gelek e. Ji ber ku Evdilqadirê Gêlanî xwendekar e di çîrokê de ji boy wî hizkirin deha pir e. Hican û hûmeta guhdaran deha zêde dibe. Bi rastî şêx e lêbelê ji ber ku şikandî ye wî weke feqî didin nîşandan.

Di çîrokê de Şêx Besîs çavê xwe digre û vedike xwe li ber garaneke berazan dibîne. Heft salan gavantiyê dike. Kûdikên berazan ku çêdibin wan dide ber dilê xwe. Ji nêz va bi wan re eleqedar dibe. Ew ku beraz di dîn de goştê wan haram e.¹³ Beraz di çavên Mislimanan de ajalekî xweyî îmajê nebaş e¹⁴. Li gorî ku pêşîyan gotiye beraz berê li herêma Farqînî bi garanan geriyane. Bi taybetî zarar û zîyan dane rezan. Bax û baxçeyên xelkê ser û binêhev kirine. Beraz di çîrokê de şixo ji berê xwe va nahatîye gotin. Bi zanebûn di çîrokê de derbas dibe. Cezakirina Şêx Besîs hi jî xeter dike. Ji ber şiddeta ceza û bîzê merovan weş derbas dibe. Çimkî weş li

⁷ Qurana Pîroz, 3 /49.

⁸ Qurana Pîroz, 20//20.

⁹ Qurana Pîroz, 5/110.

¹⁰ Qurana Pîroz, 17/1.

¹¹ Minak: “Xwîn ji erdê laşa dibe” ev qîsim, di Çoçokê Bavê Fatma Nebî / Balbalok de derbasdibe.

¹² Gelnasîya “haram” ê em bi zanabûn pê amel dikin. Çimkî vî ya gotina wan e.

¹³ Qurana Pîroz, 2/173.

¹⁴ Ev rewş, xeterîya ku Şex Besîs ti da ye tîne ber çahvan.

herêma Farqînê di hin çîrokên din de jî bi îmajaya nebaş derbas dibin. Di teva de jî bi îmajaya nebaş e. Mînak çîroka Pêzdo¹⁵ de jî ji boy tirs bikeve dilê însan û bizê însan ji here derbas dibe.

Çîroka Hizretî Silêman û Belkîs li herêmê pir tê hizkirin. Tê de heywan gelek in. Lewra zarok ji pir hiz dîkin. Bala wan zehf dikişîne. Çîrok pir xweşik li hev danîne. Lehengên sereke navê wan di kitêbên pîroz de derbas dibe. *Loma îmajaya olî tê de heye. Ji ber wî awayî zaf balkêş e* (Özkaya, A.). Ev çîrok di civatan de nayê gotin. Bi malbatî tê gotin. Herî pir bav ji zarokê xwe re dibêjin. Wan bi wî çîrokê şah dike. Zarok ji boy rewşa şevşevokê gelek xemgîn dibin. Îmajeka wê ya hisîr heye. Zarok dibêjin ku li ku şevşevokê divînin ew çîrok dikeve bîra wan. Divên qey ku şevşevok ji boy kes wê bi roj nevine dernayê. Ew bawerî heye. Bi rastî tiştê herî balkêş divên ku bûm e. *Pir leheng e. Li karşî zilmê derketîye. Di bersivê de li ber xwe naxeyirî yeû bi zirav e.*¹⁶*Me carînan rolê bûm dileyîst. Me xwe dikir şûnê. Me ku wî didît lehengîya wî li qarşî hizretî Silêman dihat bîra me. Me dizanibu ku li haqsizî bûye. Lê belê hûrmeta me ji hizretî Silêman re heye* (Eken, O.).

Çîroka Hesên û Hiseyn heyecan, nefret û xemgîniyeke cûda peyda dike li ser zarokan. Kew û gimgimok îmajekê nebaş li ser wan e. Kew di çavên guhdaran de xaîn e. Di hinek çîrokên din de jî rola wê xaîntî ye. *Zarok ku gimgimokê divînin devên xwe digrin. Me digo qey ku diranê me bijmere ewê diranê me bikevin û emê bimrin. Lewra ku me wan li çolê bidya me devê xwe hişk digirt. Me li kûr wan bidya me wan dikuşt. Me digo çima pif kirîye agir* (Eken, Me.). Sebebê ev tişkê ku tê gotin, çîrokên li herêmê bi vî rengî ne. Lêbelê li herêmê mezîzerk pir tê hizkirin. Heta ji ber alîkarîya wê “pîroz” tê dîtin.

Çîroka Hizretî Emer û Borê Qer¹⁷ jî li herêmê pir tê gotin. Ne bi tenê li herêma Farqînê tê gotin li gelek herêman tê gotin. Lêbelê li her derê cûda tê gotin. Mînak li herêma Midyadê çîrok Hizretî Emer rastî kafira dibe û herb dest pê dike (Abdulahadioğlu, 2019: 1). Herb li vir bi hewildana revandîna Borê Qer dest pê dike. Ji ber ku metnekî niviskî tune ye ew cûdatî normal e. Borê Qer hespek navdar e. Jêhatiya hespê di tewlê de bi wî navî tê xuyakirin. Çimkî di wêjeyê de îmajeke xurt lê ye. Heft derî ku mifriqin tê wê watê ku gihandîna Borê Qer zor e. Ango ev hespekî gihandîna wî ne hêsan e. Bi tenê leheng xwe digihîne.

“Mizgeft mala Xwedê ye.” ev bawerî bi gelên Rohilata Navîn re heye. Hizretî Emer dikeve dêrê. Kafir dîsa nasekinin. Bi ser wan da diçin. Ew tişt, bê merxemetîya wan dide ber çavan.

Li herêma Farqînê hehecîk navdar e. Qîmeta wê zehf e. Sebeb, çîroka- efsana Borê Qer e. Yek dinê heye ew jî “teyrê Ebabîl” e. Teyrê Ebabîl deha pîroz (!) e. Ji alî olî va îmajeke wê heye. Hehecîk hêlîna xwe cîyê ku merov li dijî jî çêdike. Ango pir dûrî însana nakeve. Ku şêvakeke vekirî bibîne tê de diçe hûndir û hêlîna xwe lê çêdike. Carinan dibe ku odeya mêvanan be jî. Loma şêvakan digrin ku li odan hêlîn çênebin. Ku çêbibin kes êdî zerarê nade wan. Hehecîk nêzî rûyê erdê difire. Der û dorên xwe pîs nake. Goştê wê heram tê qebûlkirin. Kes zerarê bi tu şeklî nadiyê. Loma hejmara wan di herêmê de kêman nabe. Lêbelê teyr û tûrûdê din

¹⁵ Pêzdo merovekî pir tirsanek e. Ji pêşa dîya xwe qet dernediketîye. Tim bi dîya xwe re bî ye. Sal derbesdibin. Dîsa jî tîrsa Pêzdo neşikîyaye. Dîya wî şevêkî ji boy mîza wî bidekirin wî derdixe ber derî. Pêzdo di pêşa dîya xwe de mîza xwe dike hema dîya wî meqesê dide pêşa xwe û wê dibire. Dîya wî diçe hindir û derî qefil dike. Pêzdo ji tîrsa hinek li hewşê digere. Heyvanekî dibîne. Divê qey bizên e. Bi goyê wê digre û wê dike axûrê. Derî li kilit dike. Paşê ji tîrsa li hewşê radizê. Gundî serê sibê radîbin dinirin ku wêş di axûrê de ye. “Kî kirîye kî nekîriye?” dipirsin. Paşê dibihîzin ku Pêzdo ev tişt kirîye. Lewra gundî wî dîkin leheng.

¹⁶ Ango natirse.

¹⁷ Di wêjeya Kurdî de hespekî esfane ye.

kêm dibin. Ji ber hêl û nêçîrê va. Teyrê Ebabîl li gorî hehecîkê pêr bilind difire. Ji însan dût dijî. Bi şev dikeve qûlê çêvîkên mala ku di sivênekên xanîyan de ne. Zerarê nadin wan jî. Goştê wan jî kes naxwe. Hehecîk piraniya wan zivistanê koçber dibin, diçin welatên germ. Bawerîyeke gelê herêmê heye ku hehecîk di koçberiyê de diçin Mekke û Medîneyê; diçin erdên pîroz. Qeynû weke leglegan. Çoçokê Bavê Fatma Nebî li herêma Farqînê gelek in. Kes zerarê nade wan jî. Weke ku xuya ye çîrok ne bi tenê alîyê wanê wêjeyî heye. Çîrok wek ku me li jorê got di civakê de xweyî fonksiyonên pir in. Çîrok dest, çav, go û mêjiyê civakê ye. Girîngiya çîrokan bi taybetî ji boy ziman gelek e.

Di çîrokên herêmê de weke teyr û tûrûdan hinek nebat jî pir bi qîmet in. Yek ji wan nêrgiz e. Nêrgiz ji ber vê çîrokê/efsanê pere dide qazançkirin. Bîhna wê xweş e. Rengê wê sipî û zer e. Cîyê ku li çêdibe jê re dibêjin “nêrgizî”. Li her cîyê dernakeve. Ne nebateke ku di malan de hêşîn dibe. Wextê ku bîn dikin weke bîna pêxember bîn dikin wisa difikirin.

Çîroka Şêx Maazê Cembelî, bûyerek e ku li ser sahabekî cangorî bûye tê ser ziman. Ku Şêx Maazê Cembelî ew kes be ku di pirtûkên dîrokî de derbas dibe wê çaxê çîroka me dibe sazgêr. Çimkî *Maazê Cembelî, di sala 17 (638) lî Urdunê li Kuseyru Hâlidê bi şovekek bi nawê “Amvas taunu” tevî du kurê xwe u tevî pîreke xwe rehmet kirîye*. Yano Şêx Maazê Cembelî, piştî vefata pexember 6 sal bi şûn de vefat dike. Û mezelê wî pêwîst e ku ne li Farqînê be li Urdunê be. Çimkî “*Îro li Ağvârûşşimâliyeyê ku girêdayîyê vilayeta Îrbîdê ye gundê ku bi navê wî ye ê de mezelê wî heye u li serê mizgeftê u turbekî çikirine*” (Kandemir, 2020: 336-338). Ev hevok rastîyê derdixe holê. Hinek çavkanî divên ku *Maazê Cembelî sahabekî bûye u di hasara Dîyarbekirê de fermandarek bûye* (Haspolat, Stenbol: 76).

Li vir armanca me ne ew e ku em heqîqeta dîrokî derxin holê; em dixwazin ku bandorên efsaneyan ku li ser gel pir e bidin nîşandan. Ji ber çîroka/ mîtosa Şêx Maazê Cembelî bi sala ye ku li Farqînê panayîrên “Ser Hivde” çêdibe.

3. Hinek Çîrokên Li Farqînê Yên Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban

4.1. Mesela Şêx Evdilqadirê Gêlanî¹⁸

Foto1: Dîmena Tavrat E. ku mesela Şêx Evdilqadirê Gêlanî dibêje

¹⁸ Ev çîrok bi zarê herema Farqînê hatîye nivîsandin.

Şêx Evdilqadirê Gêlanî! Rokî dîya wî çîye qirşika ji xwe ra bîne. Ew jî bi dîya xwe ra çîye. Dîya wî piştîyê xwe hazir kirîye. Çima benêk nanîye! Gotîye “Evdilqadirê min lawo! (Sebîbî ye pê re çîye.) Min benêk nanîye. Ezê îja çî bikim?” Gotîye “Dayê ez herim, ji te ra benêk bînim.” Hema dîya xwe ra çîye du heb mârê reş girêdaye anîye daye destê dîya xwe. Dîya wî piştîyê xwe giridaye. Daye pišta xwe. Hatîye hatîye malê; hatine malê. Dîya wî çewa piştîyê xwe danîye hema ev mâr ji piştî vebûne her yek ji alîkî va çûne ketine sêncê. Diya wî divê: “Evdilqadirê min lawo! E vîyê hanê sir û kelametê te ye? Şêx Evdilqadirê min!”

Divê “Dayê, tu ji min ra nanekî hazirke ezê herim xwendinê.” Divê “Tu derî xwendina kû?” Divê “Ezê herim Bexda’yê.” Divê “Kurê min lawo! Tu hê biçuçkî yî. Tu hê rêya Bexda’yê nizanî; nikarî herî.” Du roj dimîne dîsa divê “Dayê xwedê ji te razî, tu ji min ra çêkî (zewadekî).” Radibe jê ra zewadekî çêdike. Du heb feqîyê wî jî hene. Radibe tûrikê xwe davê nav milê xwe. Dîya wî divê: “Evdilqadirê min! De tu bise ezê li te şîretekî bikim.” Divê: “Dayê şîreta te çî ye? De li min bike. Xwedê ji te razî be.” Divê “Lawo, heta ku tu sax bi şîreta min ev e; tu dereva nekî. Şêx Evdilqadirê min! Heta ku tu sax bî tu dereva nekî.” Divê: “Dayê şîreta te li ser serê min li ser çawê min.” Diçe. Ew feqîyan dikevên rê. Diçin diçin di rê da rastî Siltan Şêx Mûsê Enzelî (Ew jî sehabekî ye) dibin. Diçin mala wî. Ji wan ra doşeka datîne. Ji wan ra gayê belek şerjê dike. Sifre datîne-Wisa sifreka xweşik- Nân tûnebîye. Siltan Şêhmus bi kirametê xwe arvan dike nânê petî.

Siltan Şêxmus Enzeli ye / Sifrekî li erdê danîye (2)

Arvan kir nânê petîye / Layla lillah layla lillah (2)

Ew û feqîyên xwe dixwin. O piştî xwarinê Şêx Evdilqadirê Gêlanî ji Siltan Şêxmus ra divê: Firaqekî bîne. Van estîya tamamî bikêkê.” Siltan wûsa dike. Evdilqadirê Gêlanî destê xwe yê bimbarek bi wan estîya dixwe. Ga dîsa saxdibe. Ga wextê ku bi rê da diçe dilicime. Estîyê qorika wî ji bîrkirîye. Şêx Evdilqadirê Gêlanî destê xwe pêdixe baş dibe. Xatira jî dixwaze. Divê: Way em diçin. Divê: Hûn diçin ku? Divê: Em diçin Bexda’yê ji boy siltanîyê. Bi rê dikevin. Dûr nêz diçin bi rê da rastî qefêlkî keleşa dibin. Keleş bi wan digrin, wan dişêlînin. Ewêlî her du feqîyê wî dişêlînin. Feqî perê xwe derdixin. Tişkî di destê xwe da dihêlin. Ê dinê didin wan. Dor tê Şêx Evdilqadirê Gêlanî. Perê xwe sax derdixe dide wan. Bi xwe ra nahêle. Ji ra divên “Te çima tamamî perê xwe da me; te bi xwe ra nehişt? Qey hişê te tûne ye? Havalê te perê xwe sax nedan. Çima te awa kir?” Divê: “Na welle, wextê ku ez bi rê ketim dîya min şîreta li min kirîye. Ji min ra gotîye “Tu derewa nekî.” Ez jî ji vê bûnê derewa nakim. Sozeki min bi dîya min ra heye.” Diwên: “Te li ser kelîmekî dîya xwe soz dayê. Ji wê bûnê tu derewa nakî. Ji ana pêva em jî feqîyê te ne.” Tev bi hev ra dikevên rê. Diçin diçin derdikevin diyarê Bexdayê. Li diyarê Bexdayê rûdinên. Li elbanê dixin. Li elbanê dixin û dixin. Di Bexdayê da hinek wan divînin. Dengê elbanê wan gûme gûme. Divên “Gelo ew çî kes in?” Radibin qasidekî dişînin. Qasid diçe. Divê “Hun çî kes in?” Divê “Ez Şêx Evdilqadirê Gêlanî me. Em dixwazin werin Bexdayê. Bi ceweta xwendinê. Bi ceveta siltanîyê.” Qasid vedigere. Hal û meselê ji wan ra divê. E wana divên “Here bêje em wan naxwazin. Bexda tije ewlîya ne.” Qasêd dîsa diçe. Diwê “Wellah we naxwazin. Gotine bira neyin. Bira bi fetêle û here.” Evdilqadirê Gêlanî radibe elbik şîr tîne û gûleka ji cinnetê dike navê. Diwê “Bexda ev şîr e. Tev şêx û meşayîx in û ehlê xwendinê ne. Ev gûl jî ez im. Ez jî weka gûlekî di nav wan da bim.” Qasid wedigere Baxdayê dîsa. Bi hev ra dişêwirin. Divên “De here bêje bira were.” Qasid diçe xeberê dide wan. Evdilqadirê Gêlanî û feqîyê wî tîne rûdinên. Çewa rûdinên e wana sebîkî biçûk bi saxî kafen kirî

tînin datînin rastê. Divên “De were pêda bixweyîne.” Divê “Sax e ya mirî ye? Ez kîjan ayatê pê da bixweyînim?” (Ji ra eyan e.) Divên “Mirî ye. Tu ayeta mirîya bixweyînî. Tu kîşanî bixweyînî?” Şêx Evdilqadirê Gêlanî bi ser vî sebî da ayeta mirîya dixweyîne. Qaskî dimîne. Sebîyê vedikin. Dinêrin sebî mirî ye. Xaya wan ku bivînin ka sir û kerametê Şîx Evdilqadirê Gêlanî heye ya tûne ye. Şêx Evdilqadirê Gêlanî pê da dua dixweyîne. Sebî dîsa sax dibe. Roki xutbe ye. Divên “Şêx Evdilqadir tu here wê camîyê limêj ke.” Divê “Çima hema ez jî li vir limêj kim? Bira be ezê herim.” E wana divên ku here şixo merekî tê da heye e, wê pêvede emê jê xelas bibin. Şêx Evdilqadir diçe derî vedike. Şelêka xwe radixe. Limêja xwe dike. Dinêre ku merekî waka zîya ji rûknê camîyê derket û hate balê. Şêx Evdilqadirê Gêlanî mêja xwe qedand. Ji mer hizkir. Kêfa xwe ji ra anî. Destê xwe biserê wî da. Mer jî jê hizkir. Mer çû pîyê wî. Zîyaretîya wî kir. Bû tîremerekî û çû kete rûknê dîwar. (Temelê vî dîwarî avêtne ew mer di wir da bîye. Ji boy xatirê wî li vir bîye.) Divên “Te du şêrta bi cî anî. Ma şêrtekî. Tu wî jî weynî cî em ê te bikin siltanê xwe.” Tişkî vedişêrin. Divin “Di ku da ye?” Şêx ‘Evdilqadir wî jî pê derdixe. Êdî dizanin ku kerametê wî hene. Meznatîya wî qebûl diken. Lê belê di naw wanda Şêx Besîs bawerîya wî bi Şêx Evdilqadirê Gêlanî nay. Wisa çend roj derbasdibin. Şêx Evdilqadirê Gêlanî ji Şêx Besîs ra divê “Çika çavê xwe bigre!” Şêx Besîs çavê xwe digre. Demeki kêmbi şû da çavê xwe vedike ku malikê tu xerabî! Weka qûnaxa heft bîna dûr xwe li ber garana weşan (beraz) dibîne. Li dora xwe dinêre.- Çoleka xirî xalî- Garanekî bê serî û bê binî tê da ye. Tev weşê ên. Li ber hênka kûdik hene. Şêx Besîs gawan e tûrik di mil da ye û bi tenê ye!

Sal û zaman derbasdibe. Şêx Besîs kûdikên weşsa ku çêdibin wan dide ber dilê xwe. Pelava wan bi cilê wî dibin. Car bi car dertê serê qotan û li rê ya Bexdayê dinêre. Dilê wî pê dişewite. Rojê wî yê ku li Bexdayê derbasdibûn xeyal dike. Poşmanî ji ra çêdibe.

Heft salê wî diqede. Rokî ji Şêx Evdilqadirê Gêlanî ra divên “Şêx Besîs ne gûne ye? Belkî poşmanî ji ra çêbûbe.” Şêx Evdilqadirê Gêlanî divê “Vê gotêna we ji do da ketîye dilê min. Bira du heb elbana bivin û herin serê kotê gundê kafira. Bira li vir li elbani xin. Ku dilê wî hebe ew ê were ku tûne be nay. E vana diçin wisa dikin. Şêx Besîs dengê elbanê naz dike. Û xwe li dengê wan digre. Bi hev ra diçine Bexdayê. Şêx Evdilqadirê Gêlanî wî effu dike. Şêx Besîs diçe dest û pîyê Şêx Evdilqadirê Gêlanî. Êdî effu kirye û heyata xwe ya berê derbas dike (Eken, T.).

4.2. Çîroka Hizretî Silêman û Belqîs

Xudayê alemê çî teyr û tûrûdê li dinyayê hebûne temamî kire binê mahîyeta hizretî Silêman. Rojekî hizretî Silêman divê “Ez ê ji Belqîs re qesrekî çêkim. Gerekî ev qesr ji pirtikên teyr û tûrûdan be. Radibe qasida bi her terefê dinyayê de dişîne. Divê “Herin çî teyr û tûrûd hebin di dinyayê de wan bînin ezê ji pirtikan wan ji Belqîs re qesrekî bê hempa çêkim.”

Qasid li dinyayê belav dibin. Diçin ba kîjan heywanî xeberê didine wan. Ew heywanên xwe hazir dikin û dikevin rê. Qasid diçin ba şevşevokê. Xeberê didinê. Şevşevok divê “Madem kî ji boy pirtika me gazî me dike a ji te re temamî pirtika min bivin bidnê. Zarokên min hûr in. Li ber şîr in. Ez nikarim terka wan bikim.” Qasid pirtika wê dibin diçin. Şevşevok bê pirt, tazî dimîne.

Qasid îja diçin ba bûm. Xeberê didinê. Bûm divê “Welleh ez nayêm.” “Çewa nay?” dibêjin. Divê “Ez nayêm, Silêman çî dike bira bike!” Qasid vedigerin ba hizretî Silêman. Ji re

divên. Du heb cendirme dide wan û divê “Herin wî bi darê zorê bînin.” E wana bi çi derd û kul diçin bi darê zorê; bi cendirma wî tînin hûzûra hizretî Silêman. Hizretî Silêman awa li dinêre.

Hizretî Silêman- Tu çima natî?

Bûm- Ez çima werim? Tu ji xwedê natirsî? Ji bo pîrekekî tu me tamamî teyr û tûrûda didîhev. Çi heqê te li me heye?

Hizretî Silêman dinêre ku bûm serhişk e. Dixwaze ku hinekî bi ser ruhê wî bikeve.

Hizretî Silêman- Tu li serê wî, li serê wî!

Bûm- Serê min serê mêra ye.

Hizretî Silêman- Tu li çawê wî, li çawê wî!

Bûm- Çawê min çawê şêra ye.

Hizretî Silêman- Tu li pozê wî, li pozê wî!

Bûm- Pozê min pozê berana ye.

Hizretî Silêman- Tu li qemça¹⁹ wî, li qemça wî!

Bûm- Hiiişş! Qemçik bi herkesî va heye. Namus e. Terbîyêlî be (Özkaya, Adalet).

4.3. Çîroka Hesên û Hiseyn

Hesên û Hiseyn ji ber kafira direvin. Kâfir bi pey wan dikevin. Ha li vir ha li wir dinirin xelasîya xwe ji wan nakin. Diçin dikevin nava dara hevrîstê. Kâfir nêzî wan dibin. Dara hevrîstê şaxê xwe pir dike. Pelê xwe zêde dike ku kâfir wan nevînin. Kafir tîn li dora hevrîstê diçin û tîn lê belê tişkî navînin. Radibin ku ji wê derê herin. Hema kevekî difire serê zinar û dike qubbe qub:

Qa qu bu qa qu bu bi rêzê

Hesên û Hiseyn ketine binê kema hevrîstê.

Kâfir vedigerin ser kema hevrîstê. Dîsa pir digerin lê wan navînin. Radibin agir bera kemê didin. Alev bilin dibe esmana. Duman çidibe. E wana di nava kemê da ne. Gimgimokekî tê pifî agir dike. Gepa xwe diverimîne û ji dil û can agir zêde dike. Mezîzerekî jî diçe dewê xwe tişê av dike û tîne avê lê dike (Eken, S.).

4.4. Çîroka Hizretî Emer û Borê Qer

Hespekî bi nav û deng hebîye. Ev hesp Borê Qer bû ye. Ji ber ku di herba da jihatî bîye nav û dengê wî li her derî bela bîye. Pêxemberê me divê “Ki here wî hespî bîne e wê di cinetê da bive şêrîki min. Hizretî Emer divê “Ezê herim Borê Qer bînim.” Xwe girê dide. Çend heb hewalan jî bi xwe ra dibe û dikeve rê. Pir diçe, hindik diçe. Diçin nava kafiran çiyê ku Borê Qer li ye. Kâfir wan divînin tîn dora wan. Divên “Hun çi kes in?” Hizretî Emer:

Ez Emer im, Emer im,

Xuyîyê şemla zer im,

Qasidê pêxember im,

Têcirê Borê Qer im.

Kâfir êdî fehm diken ku wana Mislîman in. Xwe hazir diken ku destê xwe bavêjin şûrê xwe. Çareka dinê disekin. Di dilê xwe da divên şixo ku herin ba Borê Qer e wê Borê Qer wan bikûje. Ê e wê îş safî bibe. Divên “Way hesp di tevlê da ye. Haydê herin wî bivînin.” Hizretî Emer diçe hundir. Borê Qer di piştta heft derîya da ye. Derî tev polat in. Derîkî du derîya vedike.

¹⁹ Li vir kinaye heye.

Dibe şîre şîra hespê, erd û esman di lerize. Çiqa nêz dibin şîqe şîqe wî zêde dibe. Çav di nava serê hespê da dikin ku biteqin. Derê şeşa vedike. Hesp ji bîna xerîba dike ku dîn bibe. Hizretî Emer gustîlka pêxember di terka derî da nîşan dide. Hesp gustîlka pêxemberê me di terka derî da divîne. Gustîlkê nas dike. Borê Qer tafîlê di cîyê xwe da disekine. Derî vedike. Hizretî Emer nêzikayî pê dide. Destê xwe yê bimbarek balî da direş dike. Hizretî Emer destê xwe yê bimbarek bi nava piştê wî dixê. Hizretî Emer xwe davê nav piştê wî û dertê derva. Ji alîkarê xwe ra divê “Lingo heyran!” Qamçîya davin hespê xwe û lingo heyran! Û wellah kâfir jî didin du wan. Ha li vir ha li wir... Hizretî Emer divîne ku xelasiya wan tûne ye. Radîbin dêrekî li wir biye xwe davêjin dêrê. Kâfir dor ji wan digrin. Wan dikin hesarê. Kâfir tînin kindira û zincîra davin dêrê û dêrê kaş dikin. Dêr ji cîyê xwe naleqe. Kafîrê mezin divê “Ya bi qevveta Xudanê şev û rojan.” Hema dêr meyl dibe, xor dibe. Hizretî Emer divê “Ey kâfir! Nevê bi qevveta Xudanê şev û rojan. Bêje bi qevveta lat û putê min.” Îja kâfir divê “Bi qevveta lat û putê min!” Hema dêr rast dibe. Hizretî Emer di vê nevberê de birîndar dibe. Xwîn ji birîna wî tê. Hizretî Emer dinêre ku hehecikekî di wir da li ser hêlînê ye. Divê:

Hehecika ser hêlînê!

Nukulê xwe zor bi xwînê,

Were xeberekî bidim te,

Bive Mek û Medîne.

Hehecik tê nukilê xwe sor dike bi xwînê. Hizretî Emer kaxizekî dike nav nukilê wê û wê dişîne. Wextê ku hehecik ji şivaka dêrê da difire kafir wê divînin. Ti da dikevin şibhê. Tîr û tevanê xwe dadigrin û tîr berdidinê. Tîrekî çima li qemçika wê nakeve! Çend pêrtik jê dikevin. Qemça wê diçe qel dimîne. Dîsa rê ya xwe devam dike. Diçe diçe Mek û Medîne xeberê dide mislêman'a. Hizretî Eli bîna xwîna hizretî Emer nasdike. Mislêman êdî dizanin ku hizretî Emer di tengasiyê da ye. Bi lez û bez xwe hazir diken û li hewarê tîn. Dikevin nava wan kafira qirik ji wan tînin. Hizretî Emer û sehabê xwe xelas dibin (Eken, S.).

4.5. Nêrgiz

Pêxemberê me rokî diçe herbê. Di rê da birçî dibe. Li derekî rûdinê. Ji heqîba xwe zewadeyê xwe derdixê. Pê ra hêk hebûne. Hêkê xwe dixwe. Hinekî zerika hêkê dikeve erdê. Û di şûna wanda nêrgiz hişîn dibin. Ev bîna van nêrgiza bîna pêxemberê me ye. E wê bîna xweş bîna pêxember e. Û ev rengê zer ê hêkê ye. A wan nêrgizîyan ew cî ne ku pêxemberê me li rûniştîye.

Ji ew ro û heta îro nêrgiz li vêr çêdibin (Eken, Mu.).

4.6. Çoçokê Bavê Fatma Nebî / Balbalok

Rokî hizretî Elî dikeve herbeka giran. Li ser Dondila xwe ye. Şûrê “Zilfekar” di destê wî da ye. Bi heybet e. Qira kafira tîne. Ev cenga giran bi rojan dewam dike. Erd dibe gola xwînê. Û çima şûr li Dondila hizretî Elî nakeve! Ji ber ku zêde xwîna vî diherike dimire. Hema Çoçoka Bavê Fatmayê Xwedê qewet dide û tê dikeve şûna Dondilê. Hizretî Elî bi wê çoçokê herb dewam dike. Şûrê xwe li wî alî davê li vî alî davê. Serê kafira difirîne. Xwîn ji erdê laşa dibe. Û hizretî Elî di dawîyê da qira kafira tîne (Eken, S.).

4.7. Şêx Maazê Cembelî

Rokî pêxemberê me diçe herbê. Gazî kesê ku destê wan şûr digre dîkin. Kûrê pîrê hebî ye. Gazî wî jî dîkin. Pîrê divê “Kûrê min zava ye wî nebin!” Xeber didin pêxemberê me. Pêxemberê me divê “Bira here bi soz ezê dewata wî bikim.” Radibe Maaz diçe herbê. Demekî bi şûn da çima şehîd nakeve! Xeber digihînin pîrê. Pîrê porê xwe kaşdike. Dike qirîn. Ji kerba radibe diçe ba pêxemberê me. Divê “Ka sozê te? Te nego ku tu yê deweta kûrê min bikî?”

Pêxember ji berk u soz daye ji xwedê ra dua dike ku Maaz sax bibe. Xwedê dua wî qebl dike. Maaz sax dibe. Sozê pêxember tê çî. Daweta wî sê şev û sê roja dîkin. Piştî vê dawetê Maaz dîsa dimre.

Ev ro iro 15,16 û 17 ê adarê daweta Şêx Maazê Cembelî tê li darxistin (Eken, H.).

4.8. Şivanê Mûxlis

Rojekê dergewanê “Pira Selatê” dinêre ku way sofîkî hat. Abakî li ye. Şaşika serê wî merov hişmet e ku lê binere. Riyê wî sipî, paqij û dirêj e. Li serê Pira Selatê şelika xwe datîne û dest bi limêjê dike. Heftê sal li wir limêj dike. Dergewan rojekê dinêre ku way sûwarekî hat bi lez û bez e. Agir ji nalê hespê wî difire. Û welle tê hema qet nasekine di ser Pira Selatê de derbasdibe. -Pira selatê ji şûr tûjtir e û ji mû ziravtir e. Di bin de kêr û xweyn diherikin. “Merê Zîya” û “Dupişka Kûreyş” tê de ne. Ê ku bikevê xelasîya wan tûne ye.- Qasekî dimîne îja sofî tê derbasdibe. Lê belê ku çewa sofî çend gawa davê hema dilerize. Wir de wir de û welle divê tep û dikeve xorê. Ax û wax tê feyde nade. “Merê Zîya” û “Dupişka Kûreyş” hicûm dîkinê.

Dergewan heyret dimîne. Difikire divê “Gelo ev çî mesele ye?” Divên” E wî sofî limêj dikir li ne mûxlis bû. Digo” Ez limêj dikim şixo ewê xwedê min bike cineta xwe. Bi çavekî şixo xelaskirî li xwe dinêrt. Lê belê ê din şivanekî bû. Tiştêk nizani bû. Li her derî; li çol û pesara digo “Darê min kûlavê min/ rehmet bê li dê û bavê min” xalis û mûxlis bû. Niyeta wî baş bû. Umuda xwe ji rehma xwedê nedibirî. “Loma li ber xwe heyrî nema û di pirê de derbasbû” (Eken, T.).

Encam

Şarezayiyên ku li Farqînê hatine afirandin gelek bandor dane derdora xwe. Wêjeya Kurdan jî tesîr dîtiye ji wan şarezaiyan. Li wê herêmê wêjeyeka gelek gelek kûr û rengîn heye. Ev rewş di pêvajoyê û naverokên berhemên wêjeyî da xuya ye.

Berhemên li herêmê tîn gotin cureyên wan gelek in. Yek ji wan efsane ye. Efsane di çanda devkî de gelek pêş ketiye. Hinek ji wan ji ber nixên wan ên cûdayî herî bêtir balkêş in. Ewana ê ku tîkiliya wan bi çanda Îslamê-Ereban va heyî ne, hejmara wan gelek e.

Gelek berhemên ku tîkildar bi çanda Îslamê-Ereban va heyî ne li Farqînê hê tev nahatine berhevkirin û nivîsandin. Ji ber girîngiya wan pêwîst e ku bîr qeydkirin. Çimkê di wan da ji alî çand û hûnermendiye ve gelek zengînî heye. Her berhem li gorî xwe xweyî nixan e.

Bi saya teknolojiyên dawî gelek berhemên wêjeyî, ji ber xwedî derneketinê roj bi roj di nav gel de qels dibin. Ji wan re xwedî derketinek pêwîst e. Herî pir ji boy ziman.

Çavkanî / References

Qur'an-a Pîroz, 3/49; 20/20; 5/110; 17/1; 2/173.

Abdülhadioğlu, A. (2016). “Mardin’deki Arapça Sözlü Kültürün Korunmasında Hikâye Gecelerinin Rolü”, Mukaddime, 2016, 7(2), s.243-257 doi: 10.19059/mukaddime.82199.

Abdülhadioğlu, A. (2019). *Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri*, Stenbol: Kriter Yayınevi.

Çetişli, İ. (2015). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Enkere: Akçağ Yayınları.

Çokluk, N. ve Ökmen, Y. E. (2020). “Sözlü Kültürden Dijital Kültüre Hikâye Anlatımı: Youtuberlar Üzerine Kültürel Bir Çözümleme”, DergiPark, Cilt:13, sayı: 3, s.1114-1148.

Haspolat, K. (?). Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları2.

Kandemir, M. Y. (2020). “Muâz b. Cebel”, Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt.30.

Khalid, H. S. (2019). “Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî”, Uluslararası Kurdiname Dergisi, Sayı 1, Kasım 2019, s.3-16.

Kozlu, D. (2009). “Teknolojik Gelişmelerin Toplum ve Sanata Yansımaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi (DergiPark), Cilt 2, sayı 3, s.1-14.

Eken, A., (2022). Oyuklu Köyü Arapça Sözlü Kültürü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Arap Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı. Mardin.

Rojhilat, J. (2021). *Folkloran Kurdan û Çîrokên Herêma Amedê*, Dîyarbekir: Bizim Büro Matbaacılık.

Said, W.E. (2022). “Kültür ve Emperyalizm”, (werger: Necmiye Alpay), Stenbol: Metis Yayınları.

Tekîn, A. (2022). *Çand û Folklorê Kurdî*, Enqere: Weşanên Aryan.

Uludağ, S. (2004). “Abdulkadir-i-geylani”, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cild.1.

Uzun, M. (2020). “Kürt Edebiyatı Antolojisi, (werger: Metin Aksoy), Stenbol: İthaki Yayınları.

Von Franz. M. L. (2022). “Masalları Yorumlamak”, (werger: Canberk Şeref), Stenbol: Pinhan Yayıncılık.

Walter, J. O. (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Stenbol: Metis Yayınları.

Hevdîtin

Eken, H., 69 salî, kevanî, Edene, 12.9.2022

Eken, Me., 43 salî, karmend, Farqîn, 25.1.2023

Eken, Mu., 61 salî, cotyar, Farqîn, 25.1.2023

Eken, O., 50 salî, esnaf, Muxla, 2.10.202

Eken, T., 92 salî, sarmîyana malê, Farqîn, 9.10.2022

Eken, S., 70 salî, kevanî, Farqîn, 9.10.2022

Özkaya, A., 70 salî, kevanî, Mêrdîn, 2.10.2022